

Розслідування злочинів: науковий метод Альфредо Нічефоро

Анатолій Старушкевич *

* Канд. юрид. наук, доцент, Київський НДІСЕ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7659-6646>, e-mail: anatolii.starushkevych@kndise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2023.07 УДК 343.979

Надійшло 13.01.2023 / Рецензовано 23.01.2023 / Прийнято до друку 15.06.2023 /
Доступно онлайн 30.06.2023

Метою дослідження є науковий аналіз ролі методу розслідування злочинів, розробленого А. Нічефоро, у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і криміналістичної методики як складової сучасної криміналістики. Для досягнення мети застосовано методи наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо. У побудові методу А. Нічефоро задіяно загальнонаукові методи та прийоми (висування гіпотез, метод графів, аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію), комплексний підхід, системність, етапність, знання психології. Зауважено професійні та психологічні якості особи (слідчого), яких потребує реалізація аналізованого методу: кмітливність, спостережливість, уміння на практиці застосовувати логічні прийоми й операції (індукцію, дедукцію, аналіз, висування гіпотез тощо), інтелектуальна розвиненість, наявність досвіду. Вдало запозичений А. Нічефоро із фундаментальних наук прийом висування гіпотез — це прообраз сучасного методу версерування (метод висування й перевірки версій). А. Нічефоро відкидав прийоми, які могли б завдати випробуваній особі будь-яких страждань: позбавлення сну, застосування психотропних препаратів і/або моральних знущань, допит під гіпнозом. Обґрунтовано, що метод розслідування злочинів за А. Нічефоро став важливим кроком для становлення криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і теоретичних засад сучасної криміналістичної методики.

Ключові слова: метод пізнання у криміналістиці; метод розслідування; науковий метод розслідування; розслідування кримінальних правопорушень; історія криміналістики; криміналістична методика; методика розслідування злочинів; гіпноз у криміналістиці; метод версерування; Альфредо Нічефоро.

Постановка наукової проблеми

Найбільш вдалим і найбільш глибокими є наукові розвідки, становлення та розвиток досліджуваного предмета яких проаналізовано з урахуванням загальноісторичного та культурного контекстів¹.

Активно застосовувати наукові методи до розслідування злочинів почали у другій половині XIX століття: до того питання за такими справами розв'язували здебільшого шляхом абстрактно-логічних роздумів або формально-технічних описів у межах слідчого діловодства.

У цей період розвиток капіталістичних суспільних відносин, часом доволі інтенсивний, призвів до зростання злочинності загалом і професійної зокрема, що зумовило відповідну потребу в нових способах протидії їй.

У провідних європейських країнах в останні два десятиліття XIX століття

ця негативна тенденція зумовила потребу раціоналізувати слідчу діяльність, використовувати в розслідуванні нові досягнення наук, зокрема природничих. Науковці та практики розробляли нові прийоми реєстрації та встановлення злочинців. Поряд із судово-медичною експертизою, яку вже традиційно використовували для розслідування злочинів, поширення набули інші види досліджень, зокрема хімічні та фотографічні (наприклад, експертиза рукописних текстів і технічного дослідження документів)².

Так, із метою фіксування обстановки місця події й дослідження матеріальних об'єктів, усе частіше застосовували фотографування. Нові можливості в дослідженні слідів злочинної діяльності з'явилися з використання ультрафіолетових, а згодом і інфрачервоних променів³.

Раціоналізували сам процес розслідування злочинів, оптимізували структуру

- 1 Старушкевич А. В. Історична періодизація (історико-хронологічний аспект) «методів розслідування» кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 313. DOI: [10.33994/kndise.2021.66.30](https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.30) (дата звернення: 05.01.2023).
- 2 Комаха В. А., Комаха В. В. Предпосылки создания первых отечественных криминалистических учреждений. *Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы*. 2007. № 2 (22). С. 83–88.
- 3 Bertillon A. La Photographie Judiciaire. Paris, 1890. 115 p.; Idem. La Photographie Judiciaire de la prefecture de Police. *La Nature*. 1913. An. 41. N 2086. Pp. 393–397; Idem. Sur le fonctionnement du service d'identification par les signalements anthropometriques donnée le 22 novembre 1885. *Actes du Congres pénitentiaire international de Rom*. Novembre 1885. Rome, 1887. Vol. 1. Pp. 687–705; Paul F. Handbuch der kriminalistischen Photographie für Beamte der Gerichte, der Staatsanwaltschaften und der Sicherheitsbehörden. Berlin, 1900. 128 s.; Reiss R. A. Die Entwicklung der Photographischen Bromsilbertrockenplatte und die Entwickler. (Encyklopädie der Photographie, Heft 39). Halle, 1902. 156 s. та ін.

органів, що здійснювали таке розслідування: вона стала більш централізованою та спеціалізованою.

З кінця XIX століття надшвидкими темпами почала формуватися криміналістика як наука. 1912 року редактор видання «Вісник поліції» О. Г. Фрейнат у передмові до одного з керівництв із розслідування злочинів писав: «Розкриття злочинів, на яке багато хто досі ще схильний дивитися як на ремесло, що потребує лише певного досвіду й уміння скласти протоколи, а інші — як на мистецтво, що залежить від здібностей окремих осіб, насправді є самостійною наукою, яка потребує серйозної підготовки, багато теоретичних і практичних знань, точного методичного вивчення фактів»⁴ [Тут і далі переклад українською мій.— Прим. авт.]. У передмові до цього самого видання його автор А. Вейнгарт зазначав: «Розслідування кожного злочину, особливо у важливих випадках, слід вести з використанням певного методу, систематично та за складеним планом»⁵.

Саме такі передумови, що склалися в провідних країнах Західної Європи на межі XIX та XX століть, сприяли створенню Альфредо Нічефоро (Alfredo Niceforo; 1876—1960) наукового методу розслідування злочинів⁶, який став значним кроком у розвитку теоретичних підвалин методики розслідування кримінальних правопорушень як завершального розділу сучасної криміналістики.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Одразу по оприлюдненні праць, що рекомендували застосовувати наукові підходи А. Нічефоро до розслідування злочинів, на початку минулого століття в Російській імперії вийшла друком низка публікацій, у яких ці рекомендації, зокрема сам науковий метод розслідування, здобули найвищу наукову оцінку. Так, в одному з посібників 1909 року відомий очільник і реформатор імперського розшуку за західним зразком В. І. Лебедев писав: «Початок застосування наукових методів у судово-поліцейській практиці покладено вже ціле століття тому, але тільки наприкінці XIX століття, завдяки працям видатних учених-криміналістів (Г. Гросса, А. Лакассаня, А. Бертільйона, Р. А. Райса, А. Нічефоро та ін.) отримали широке застосування ті науково-обґрунтовані методи судово-поліцейського розслідування, які сьогодні складають допоміжну частину науки кримінального права, названу професором Г. Гроссом криміналістикою, а професорами Р. А. Райсом і А. Нічефоро — науковою поліцією. Завдання цієї нової науки — наукової поліції, за визначенням професорів Райса та Нічефоро,— полягають у застосуванні наукових знань до кримінального розшуку й розслідування»⁷.

Згодом на теренах колишнього Радянського Союзу науковий метод розслідування за А. Нічефоро найбільш активно обговорювали в 1920—1930-ті роки.

4 Вейнгарт А. Уголовная тактика. Руководство къ разслѣдованію преступленій / пер. съ нѣм. Санктъ-Петербургъ, 1912. С. III.

5 Там же. С. V.

6 Шепітько М. В. Нічефоро Альфредо / Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судово експертиза, юридична психологія // редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 509—510.

7 Лебедев В. И. Искусство раскрытия преступлений. I. Дактилоскопія (Пальцепечатаніе). Регистрація и установка личности преступниковъ при помощи оттисковъ кожныхъ линій пальцевъ рукъ. Дактилоскопическій методъ въ разслѣдованіи преступлений. Санктъ-Петербургъ, 1909. С. XIII.

Так, 1929 року, критично оцінюючи цей метод, І. М. Якимов писав: «Метод Нічефоро, на шкоду суто матеріальним прийомам розслідування, висуває психологію слідчого процесу, надаючи надмірного значення вивченню мотиву й мети злочину (логіка процесу) та особи злочинця (психологія процесу)»⁸, водночас сам критик зазначав вагомі наукові здобутки розробника цього методу, зокрема зауважуючи, що А. Нічефоро мав повне право назвати свою книгу (де вперше описано метод) «Наукове розслідування»⁹.

В одному із перших колективних радянських підручників із криміналістики (1935) стислий розгляд «схеми Нічефоро» завершено висновком про те, що вона «цілком неприйнятна для радянської криміналістики»¹⁰.

У радянському підручнику з криміналістики 1938 року критики наукового методу розслідування за А. Нічефоро нарікали: «Намагався побудувати схему розслідування, ґрунтуючись здебільшого на принципах антропологічної школи кримінального права, переніс центр тяжіння на медико-психологічні дослідження особи злочинця, на спостереження за його поведінкою в різній обстановці»¹¹. Подальша критика методу А. Нічефоро у цьому виданні політично забарвлена, із характерною більшовицькою риторикою: «Усі ці схеми належать до того періоду розвитку буржуазної криміналістики, коли загострення класових протиріч буржуазного суспільства примусило

буржуазію шукати нових, більш дієвих засобів для боротьби з її класовими ворогами. Тому характерною ознакою всіх цих схем є, поряд із їх уявною аполітичністю, глибоко реакційна сутність. Жоден з <...> авторів не говорить прямо про залежність тактики й методики розслідування від політичного значення справи. Утім, усі вони будують свої схеми так, щоб забезпечити реальне посилення репресій»¹². Нагадаємо: цю, на нашу думку, цілком необ'єктивну критику виголошено в роки тотальних репресій у Радянському Союзі.

Із часом риторика в підручниках із криміналістики (1939) щодо реакційності схем розслідування, запропонованих «західними буржуазними криміналістами», зокрема А. Нічефоро, лише посилилась: «Виводячи “закономірності” розкриття таємниці злочину, буржуазні науковці замінюють дієві методи розслідування злочинів “природними законами”, або “законами” формальної логіки, послуговуючись якими, нібито можна розкрити будь-який злочин. Прагнення буржуазних криміналістів до узагальнення полягає у спробі знайти універсальну відмичку, якою можна було б відкрити таємницю будь-якого злочину. У цьому відношенні характерні роботи найбільш реакційних криміналістів — Феррі, Оттоленгі, Нічефоро, Анушата, Гельвіга, Шнейкerta»¹³. У подальших радянських навчальних, практичних і наукових виданнях із криміналістики метод

8 Якимов І. Н. Криминалистика. Уголовная тактика. Москва, 1929. С. 161.

9 Там же. С. 157.

10 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Криминалистика. Книга 1. Техника и тактика расследования преступлений : учебник / под ред. А. Я. Вышинского. Москва, 1935. С. 131—132.

11 Голунский С. А. Планирование расследования / Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Криминалистика. Техника и тактика расследования преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. Москва, 1938. С. 333.

12 Там же.

13 Голунский С. А., Шавер Б. М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. Москва, 1939. С. 5.

розслідування за А. Нічефоро не аналізували й навіть не згадували.

У сучасній криміналістиці метод А. Нічефоро до сьогодні не піддано докладному аналізу: науковці лише констатують, що І. М. Якимов розробив свій метод розслідування за аналогією з методом А. Нічефоро¹⁴, а неконструктивну тогочасну критику загального методу розслідування А. Нічефоро пояснюють «відомим політичним режимом у країні, який фактично зумовив негативне ставлення радянських криміналістів до будь-якої позиції західних криміналістів»¹⁵.

Мета статті

Виконати науковий аналіз ролі методу розслідування злочинів, розробленого А. Нічефоро на початку ХХ століття, у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і загалом криміналістичної методики як складової сучасної криміналістики.

Методи дослідження

Наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо.

Викладення основного матеріалу дослідження

Розпочинаючи науковий аналіз методу розслідування злочинів за А. Нічефоро, зауважимо: найбільш ретельно він описаний у франкомовному, якісно ілюстрованому фотодокументами (із

судових служб ідентифікації Парижа, Берліна, Дрездена й Лозанни) виданні автора «Наукова поліція та судова експертиза»¹⁶, що вийшло друком 1907 року. Визначення «наукова» у назві, на нашу думку, свідчило про те, що підґрунтям праці став загальнонауковий метод висування гіпотез, поширені на той час у науці логічні прийоми (аналіз, синтез, індукція та дедукція), а також метод графів (визначення й позначення співвідношень між окремими фактами прямими лініями, дужками, стрілками тощо). Привнесення цих загальнонаукових методів і прийомів у теорію та практику розслідування злочинів обумовлено тим, що сам А. Нічефоро, окрім юриспруденції, доволі добре знався на статистиці, соціології та психології, які викладав в університетах Лозанни (Швейцарія), Неаполя та Рима (Італія).

На сутність розробленого А. Нічефоро методу розслідування значно вплинули його наукові переконання у психології. Він був прихильником психоаналізу: уважав, що кожній людині притаманне «глибоке *его*», яке продукує асоціальні, підсвідомі імпульси, що підштовхують людину до скоєння злочину. Усупереч цьому «вище *его*», сформоване соціальною взаємодією людини, утримує її від злочину. Утім, інколи імпульси «глибокого *его*» прориваються, зумовлюючи вчинення людиною злочинних дій.

На противагу концепції Чезаре Ломброзо про існування «злочинного типу», якому притаманні специфічні фізичні ознаки, А. Нічефоро вважав, що злочин можна зрозуміти, сукупно

14 Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. Москва, 2006. С. 685 ; Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. Москва, 2001. С. 18, 200 ; Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография. Москва, 2010. С. 30—31.

15 Там же. С. 41.

16 Niceforo A. La Police et l'Enquête Judiciaire Scientifiques. Paris, 1907. 445 p.

досліджуючи біологічне, психологічне й соціологічне звичайної людини.

Використовуючи окремі соціологічні прийоми як засадничі принципи наукового методу розслідування, А. Нічефоро став одним із перших емпіричних соціологів Італії, оскільки застосовував статистику до розв'язання проблем пошуку закономірностей у соціальній поведінці¹⁷.

В окремому розділі «Метод судового розслідування» названого вище видання¹⁸ викладено сутність наукового методу розслідування А. Нічефоро. Сам метод автор описав як певний логічний процес, етапи якого збігаються з періодами розслідування злочинів. За задумом А. Нічефоро, для розслідування злочину доцільно виконувати певні дії в межах трьох послідовних етапів: 1) збирання даних (фактів), 2) вивчення й використання даних, 3) обстеження ймовірного винного.

На першому етапі збирання даних (фактів) слідчий має:

- 1) дослідити: а) місце скоєння злочину, б) трупа, в) предметів (речових доказів). А. Нічефоро зазначав, що, зображуючи поведінку слідчого на місці події, «нам потрібно докладніше описати логічний процес, який слідчий повинен використовувати для збирання й вивчення фактів, їх класифікації, визначення їхньої цінності, установлення зв'язків, що пов'язують їх один з одним, щоб послідовно перейти до пошуку причин і, як наслідок, <...> до остаточного розв'язання проблеми»¹⁹;
- 2) допитати: а) свідків — очевидців злочину, б) свідків підготовки до злочину,

в) свідків, які знали жертву злочину, і взагалі всіх осіб, дотичних до злочину.

Другий етап вивчення й використання даних передбачає їх класифікацію слідчим шляхом: 1) перерахування, 2) розподілення на головні та другорядні. У цьому процесі варто послуговуватися такими логічними прийомами, як аналіз, синтез, індукція та дедукція. За словами А. Нічефоро, «аналіз і синтез, індукцію і дедукцію використовують із метою повної реконструкції злочинного діяння».

Поряд з інтегруванням та дезінтегруванням зібраних фактів (іноді одразу після цих процесів) застосовують метод загальних гіпотез (характерний для суто експериментальних наук — мінералогії, соціології, біології), який охоплює всі факти загалом (до того ж використання методу загальних гіпотез передбачає експериментування або дослідження).

На думку А. Нічефоро, під час розслідування злочинів також застосовують схожий із науковим пізнанням «логічний і природний порядок наукових операцій», тому слідчому мають бути притаманні такі якості, як «спритність розуму», «інтелект», «досвід», а також вправне оперування спостереженням, індукцією, дедукцією, аналізом і синтезом, уміння будувати гіпотези, досвід мислення та контроль²⁰.

Отже, завданням другого етапу розслідування злочину є «створення й перевірка гіпотез», здійснюване шляхом: а) асоціації ідей; б) аналогії з іншими злочинами.

Для аналізу фактів щодо певної гіпотези А. Нічефоро пропонує послуговуватися

17 Alfredo Niceforo. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Alfredo-Niceforo> (дата звернення: 05.12.2022).

18 Niceforo A. La Police P. 397—410.

19 Ibid. P. 397.

20 Ibid. P. 403—404.

графічним методом (який він називає *Principium Divisionis*, у перекладі з лат. *принцип поділу*), коли дослідник зображує факти на аркуші паперу, поєднуючи їх лініями, стрілками або фігурними дужками, які позначають співвідношення, що існують або мають існувати між ними. Такий аналіз здійснюють до моменту затримання (допиту) імовірно винної особи (запідозреної у скоєнні злочину)²¹.

А. Нічефоро вважав, що гіпотези варто переглядати під час послідовного процесу. Кожна така гіпотеза формується як певний центр, навколо якого розміщуються численні факти. За кожної зміни гіпотези групи фактів змінюють позиції, і саме ці послідовні зміни (рух) фактів навколо гіпотези сприяють відкриттю нових фактів. Схожий процес відбувається і в науках, наприклад, у статистиці²².

Кожну розумову операцію з гіпотезою слід перевіряти, застосовуючи запобіжні заходи: а) уникання упередженості думок, б) скептицизм.

Завершують другий етап перевірки, здійснюваною: а) дослідками, б) спостереженням фактів, в) оглядом зібраних даних.

А. Нічефоро постійно наголошує: щоби дійти істини під час розслідування, слідчому доцільно дотримувати того самого дослідницького логічного процесу, що й біологу, хіміку або статистику для їхніх наукових відкриттів²³.

Третій етап обстеження ймовірного винного передбачає здійснення слідчим таких слідчих, оперативних та організаційних дій (схожих на сучасні):

- 1) «дослідження» (має на меті встановити тотожність суб'єкта; з'ясувати наявність у нього судимостей);
- 2) «огляд» (передбачає обстеження житла суб'єкта й самого суб'єкта);
- 3) «вивчення фізичної, духовної та соціальної площин особи» (передбачає з'ясування фізичних і фізіологічних особливостей суб'єкта, його чутливості, розумового розвитку, умов життя, патологічних і спадкових рис);
- 4) «допит щодо скоєного злочину» (перевіряють показання суб'єкта, які пояснюють його фізичний та психічний стан, мотиви скоєного, зібрані дані. Під час допиту підозрюваного А. Нічефоро радив застосовувати знання психології, пропонував дати змогу винному самому розповісти «факти і їх обставини», їх «походження та розвиток», виявляючи протиріччя в його свідченнях. Рекомендував не ставити конкретних запитань, що передбачають відповіді «так» або «ні», навпаки: надавати допитуваному «більше свободи у міркуваннях», тобто використовувати вільну оповідь. Завдяки цьому останній може «видати себе протиріччями й невідповідностями», натомість слідчий може удавати байдужість до окремих фактів, повертаючись до них вигідної для себе миті²⁴);
- 5) «випробування» (передбачає очну ставку із жертвою злочину, очну ставку зі свідками. У такому випробуванні А. Нічефоро категорично заперечував застосування жорстоких і негідних методів, зокрема анестезування, гіпнозу, моральних тортур);

21 Niceforo A. La Police P. 406.

22 Ibid. P. 405.

23 Ibid. P. 398.

24 Ibid. P. 407.

6) «спостереження над суб'єктом» (на волі, у в'язниці, у лікарні, під час відпочинку. Для обстеження винного А. Нічефоро допускав використання сфігмографа (дослівно в перекладі з грец. *пишу пульс*) — діагностичного приладу для неінвазивного вимірювання артеріального тиску та його графічного запису: він зазначав, що цей пристрій є «чутливим до будь-яких емоцій»; а також спеціальних тестів (хоча цей метод, за його власною заявою, не без підстав критикували), які «провають асоціацію ідей» зі словами, що стосуються «самого предмета на місці злочину»²⁵).

Італійський науковець уважав інтуїцію корисною якістю для слідчого. Так, розмірковуючи про гіпотезу та її місце в розслідуванні, А. Нічефоро дійшов висновку, що в інтелектуальному світі відсутня спонтанність: гіпотеза виникає із «глибини гри асоціації ідей більш або менш свідомо, або зі свідомого застосування методу аналогій (у нашому випадку — знання судових процесів і злочинів, аналогічних розслідуванню)»²⁶. Тому дослідник зазначає, що слідчому корисно знатися на значній кількості кримінальних справ у всіх подробицях. На його думку, здогадка й інтуїція лише в окремих випадках сприяють дошукуванню істини, тому слідчому потрібен ідеальний незалежний розум, який формує гіпотези, не перетворюючи їх на упереджені ідеї. Гіпотеза потребує постійного сумніву та подальшого уточнення як у науці, так і в судовому дослідженні, оскільки гіпотеза «може виникати із підсвідомої роботи інтелектуальних реакцій, проте ніколи не буває спонтанною»²⁷.

Як зазначено вище, рання радянська криміналістика піддала метод А. Нічефоро непримиренній критиці. Так, у першому колективному підручнику з криміналістики (1935) під редакцією А. Я. Вишинського читаємо:

«Схема, запропонована Нічефоро, <...> — поділяє все розслідування на три стадії <...>. У цій схемі <...> певною мірою відображено динаміку розслідування, однак цю динаміку механічно поділено на самостійні стадії, без відображення того значення, яке одна з них має для іншої, без з'ясування впливу на розслідування протиріч між окремими даними справи й результату від усунення цих протиріч. Схема Нічефоро, по суті, не відображає дійсного перебігу слідства. Так, наприклад, п. 1 і 2 розмежовано штучно: не можна зібрати дані про злочин, не маючи певної гіпотези, а гіпотеза, зі свого боку, витікає із якихось наявних даних.

Кожну із трьох стадій розподілено в Нічефоро на дрібніші підрозділи. Окремі з них явно позначено впливом антропологічної школи кримінального права. Наприклад, у третій стадії розслідування (обстеження ймовірного винного у злочині) Нічефоро основну увагу звертає не на дослідження об'єктивних даних, що характеризують дії певної особи, а на дослідження суб'єктивних біологічних властивостей його особистості: фізичні і фізіологічні особливості, патологічні і спадкові риси та ін. Для цього Нічефоро рекомендує вести спостереження за поведінкою цього суб'єкта на свободі, у в'язниці, у лікарні, у санаторії, перевіряти відповіді підозрюваного про подію злочину не лише шляхом перевірки відповідності їх фактичним обставинам справи, а <...> шляхом використання суб'єктивних даних — психологічного аналізу мотивів

25 Niceforo A. La Police

26 Ibid. P. 404.

27 Ibid.

злочину, вивченням фізичного та психічного стану суб'єкта тощо»²⁸.

Щодо несправедливості окремих критичних зауважень маємо зазначити: свій метод А. Нічефоро запропонував приблизно 1905 року, а радянські криміналісти критикували його вже 1935 року; за ці 30 років у країнах Західної Європи, зокрема Італії та Франції, і юриспруденція, і криміналістичні засоби й методи зробили суттєві кроки вперед. Утім, один із радянських критиків методу А. Нічефоро в 1930-ті роки, І. М. Якимов, у першому своєму підручнику з криміналістики (1929) писав геть інше:

«Розроблення наукових методів, застосовуваних у кримінальному процесі під час розслідування злочинів, настільки за останнє десятиліття просунулося вперед, що Нічефоро мав повне право озаглавити свою книгу, присвячену цьому питанню, — «Наукове слідство».

Щоб зрозуміти, у чому полягає науковість слідства і чим цей новий спосіб слідства відмінний від попередніх прийомів його ведення, необхідно ознайомитися з окремими, запропонованими в науці, методами його побудови. Ми для цієї мети візьмемо, як найбільш розроблені, наукові методи ведення слідства, запропоновані Вейнгарттом, Нічефоро й Анушатов»²⁹.

Дійсно, критики зауважували, що метод А. Нічефоро містить стадії, однак у ньому не просто зазначено кожну стадію розслідування, а докладно описано, що має зробити слідчий для отримання фактичних даних, де їх зібрати, як їх проаналізувати, які інструменти для цього застосувати: тобто наведено

цілком практичні рекомендації щодо дій слідчого. Та й критики різного часу структури методу А. Нічефоро далеко не просунулися: у своїх підручниках вони пропонували схожі «типіві схеми розслідування» убивств, посадових і господарських злочинів, доповнивши їх додатковим етапом «типова схема розслідування після притягнення обвинуваченого»³⁰.

Щодо критичних зауважень про «усунення протиріч», то описати й усунути їх в абстрактній схемі неможливо: зазвичай на практиці протиріччя усувають уже в конкретних, цілком індивідуальних справах.

Критика того, що «не можна зібрати дані про злочин, не маючи певної гіпотези», частково є справедливою: слідчий завжди повинен розпочинати огляд місця події або допит будь-якої особи, маючи попередню інформацію про подію. У разі якщо на місці події немає свідків-очевидців, а є просто труп, то й гіпотез буде не більше двох очевидних: «мала місце природна смерть» або «мало місце вбивство чи самогубство».

Щодо антропологічної школи кримінального права, то вона, як одна із провідних свого часу, звісно, суттєво вплинула на більшість правників західних країн. Саме представники цієї школи запропонували вивчати злочинця як особистість і розробили відповідні слідчі дії (обстеження, судову психологічну та психіатричну експертизи тощо), оперативні заходи (вивчення особи та злочинних зв'язків запідозреного, з'ясування зв'язку «злочинець — жертва» тощо)³¹.

28 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Указ. соч.

29 Якимов И. Н. Указ. соч. С. 157.

30 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Указ. соч. С. 140—155.

31 Гернет М. Общественные причины преступности. Социалистическое направление в науке уголовного права. Москва, 1906. С. 3—6 ; Иншаков С. М. Антропологическое направление в криминологии / Российская криминологическая энциклопедия // под общ. ред. А. И. Долговой. Москва, 2000. С. 31—36 ; Шепітько В. Ю. Антропологія кримінальна / Велика українська юридична ... Харків, 2018. С. 28.

Звинувачуючи А. Нічефоро в надмірному захопленні «суб'єктивними біологічними властивостями» імовірно винного, його «фізичними і фізіологічними особливостями, патологічними і спадковими рисами», «психологічним аналізом мотивів злочину», радянські критики вважали ці проблеми занадто «революційними»: ці питання більшовицька криміналістика почала розглядати лише 40 років потому. Згадаймо хоча б: основи криміналістичного вчення про навички (Г. О. Самойлов, 1968)³², вивчення особи обвинуваченого й тактики слідчий дій (Ф. В. Глазирін, 1973)³³, дослідження слідчим суб'єктивної сторони вбивств (В. В. Яровенко, 1979)³⁴, визначення мотиву й мети злочину (Б. Я. Петелін, 1979)³⁵, з'ясування слідчим обставин, що мають психологічну природу (Д. П. Котов, 1987)³⁶, свідоме й безсвідоме у злочинній поведінці (А. Ф. Зелінський, 1986)³⁷, мотивація як елемент криміналістичної характеристики злочинів (В. В. Трухачов, 1990)³⁸ та ін.

Зупинимось на позитивному в науковому методі розслідування злочинів за А. Нічефоро. Уперше в підґрунтя криміналістики покладено загальнонаукові методи та прийоми (висування гіпотез, метод графів, аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію), якими на той час лише почали послуговува-

тися у фундаментальних і прикладних науках. У методі А. Нічефоро знайшли яскраве відображення прийоми поведінкових наук — психології та соціології: дослідження, обстеження, випробування, спостереження, огляд, вивчення фізичної й соціальної сутності особи, які згодом трансформувалися в сучасні тактичні засоби (прийоми, комбінації тощо), слідчі й інші процесуальні та організаційні дії (огляд місця події та речових доказів, спостереження за допитуваним, його освідчування тощо). До того ж такі дії та заходи А. Нічефоро радив проводити комплексно: об'єднання їх у групи дає змогу досягати мети досудового розслідування шляхом послідовного виконання поставлених тактичних завдань (у сучасному розумінні). Метод А. Нічефоро передбачає низку аналітичних прийомів, здійснюваних слідчим для з'ясування істини, водночас будь-які роздуми слідчого (навіть із використанням досконалого аналітичного інструментарію) можуть призвести до хибних висновків, тому автор передбачив запобіжні заходи, які застерігають від упереженості. До того ж кабінетні роздуми слідчого запропоновано доповнювати польовими дослідженнями, спостереженнями, оглядом зібраних фактів тощо.

Перспективна ідея А. Нічефоро з використання для аналізу фактів методу

- 32 Самойлов Г. А. Основы криминалистического учения о навыках : учеб. пособ. / под ред. Р. С. Белкина. Москва, 1968. 119 с.
- 33 Глазирин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий : учеб. пособ. Свердловск, 1973. 156 с.
- 34 Яровенко В. В. Доказывание следователем субъективной стороны убийств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1979. 15 с.
- 35 Петелин Б. Я. Установление мотива и цели преступления / под ред. А. Р. Ратинова. Москва, 1979. 128 с.
- 36 Котов Д. П. Установление следователем обстоятельств, имеющих психологическую природу. Воронеж, 1987. 214 с.
- 37 Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков, 1986. 167 с.
- 38 Трухачев В. В. Мотивация как элемент криминалистической характеристики преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1990. 22 с.

графів, які б показували співвідношення між фактами. Такими прийомами слідчі до сьогодні послуговуються як у письмовій формі (наприклад, метод кримінального аналізу подій, дій, телефонних викликів), так і у спеціалізованих комп'ютерних програмах (наприклад, *IBM I2 iBase Geographic Information System (GIS)* — геоінформаційна система).

Ще однією перевагою є те, що від початку розслідування А. Нічефоро рекомендує слідчому не просто оглядати саме місце події, труп або наявні там предмети, а здійснювати певні логічні операції (логічний процес), які полягають у збиранні, вивченні, класифікації, визначенні цінності фактів, установленні між ними зв'язків і послідовності (причина — наслідок), щоб у загальному підсумку дізнатися, що саме сталося на місці події, тобто фактично з'ясувати картину події.

Українським позитивним є те, що А. Нічефоро визначив професійні та психологічні якості особи, яка має реалізовувати його метод, — слідчого, серед яких кмітливість, спостережливість, уміння використовувати логічні прийоми й операції (індукцію, дедукцію, аналіз, висувати гіпотези тощо), інтелектуальна розвиненість, наявність досвіду (мабуть, як життєвого, так і професійного).

Приємним висування гіпотез, запозичений А. Нічефоро з фундаментальних наук, — це прообраз сучасного методу версерування (висування та перевірки версій). Дослідник справедливо зазначав, що такі версії можуть «виникати в голові слідчого» як унаслідок «свідомої аналітичної діяльності» під час використання прийомів логіки, так і «підсвідомої діяльності» — у результаті спонтанного народження гіпотез, тобто інтуїтивного процесу.

У методі А. Нічефоро ми бачимо зачатки використання здобутків психології під час допиту. Фактично він пропонує використовувати під час допиту те, що в сучасній криміналістиці називають тактичним прийомом. Під час реалізації методу рекомендовано налаштувати допитуваного на вільну оповідь; використовувати протиріччя в показаннях допитуваного; навмисно не привертати надмірної уваги до важливих для слідства обставин показань тощо.

А. Нічефоро категорично заперечує застосування під час реалізації свого методу прийомів, які могли б завдати будь-яких страждань особі, підданій «випробуванню»: позбавлення ймовірно винного сну, використання психотропних препаратів і/або моральних знущань, допит під гіпнозом. Із обережністю ставиться італійський дослідник до застосування пристроїв, що знімають інформацію про фізичні й емоційні параметри людини, а також до психологічного тестування.

Як ми вже зазначали, легко помітити недоліки методу, розробленого на початку минулого століття, коли не існувало організованої криміналістики й розвиненої криміналістичної теорії. Утім, зауважимо, що в методі А. Нічефоро не диференційовано початок розслідування злочину, отже, не виокремлено можливі ситуації розслідування, тому не дивно, що реалізацію методу розпочато з традиційного дослідження (огляду) слідчим місця злочину, трупа та предметів (речових доказів).

Метод А. Нічефоро, на нашу думку, загалом виглядає незавершеним: схоже, його призначено лише для початкового етапу розслідування злочину (правильніше навіть не «розслідування», а «розкриття»). Аналіз методу свідчить, що його метою є з'ясування слідчим початкової інформації про подію та

встановлення можливої причетності певної особи до цієї події.

Хоча метод розгортається логічно, послідовно й поетапно, його деталі ще остаточно не опрацьовано. Так, не проглядається зв'язку методу А. Нічефоро із криміналістичними прийомами й засобами А. Бертільйона, А. Лакассаня, Р. А. Райса (які, до речі, автор доволі докладно описує в аналізованому нами виданні), зокрема дактилоскопією, словесним портретом, сигналітичною фотографією, бертільйонажем, дослідженням слідів взуття тощо.

Висновки

Отже, інтенсивний розвиток капіталістичних суспільних відносин наприкінці XIX століття призвів до значного зростання професійної, організованої та транснаціональної злочинності, що зумовило потребу раціоналізувати слідчу діяльність із використанням найновіших досягнень науки. Саме ці чинники інтенсифікували наукове розроблення методів розслідування злочинів у країнах Західної Європи.

Перевагами методу А. Нічефоро є його побудова як певного логічного процесу, розподіленого на етапи, що збігаються з періодами розслідування злочину, із докладним описом дій на кожному етапі такого розслідування.

У цьому методі збирання, вивчення та класифікація фактів, визначення їхньої цінності для розслідування злочину поєднано з їх розподілом на головні і другорядні, із використанням логічних прийомів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції), які дають змогу реконструювати злочинну подію загалом.

Застосування під час розслідування злочинів методу загальних гіпотез, запозиченого із фундаментальних наук і перетвореного у криміналістиці на ме-

тод версерування, на думку А. Нічефоро, має поєднуватися із такими важливими якостями слідчого, як швидкість логічних дій, інтелект, професійний і життєвий досвід, інтуїція. У процесі висування версій запропоновано послуговуватися такими загальнонауковими методами, як асоціація ідей, аналогії з іншими злочинами, метод графів.

А. Нічефоро розглядає розслідування злочину як певний науковий дослідницький логічний процес, під час якого з'ясовують істину. Тому версії (загальні гіпотези) справедливо рекомендовано ретельно перевіряти на упередженість і скептично їх сприймати. Водночас кабінетні роздуми запропоновано доповнювати польовими дослідженнями, спостереженнями, оглядом зібраних фактів тощо.

Під час допиту А. Нічефоро радить послуговуватися досягненнями психології, організаційними правилами й тактичними прийомами, не припускає застосування до допитуваного жорстокості та знущань, доцільним вважає використання прообразів сучасних поліграфів («детекторів брехні») і тестування з метою асоціації ідей.

Украй раціональною є пропозиція застосовувати під час розслідування злочину комплексний підхід: об'єднання дій і заходів слідчого у групи дає змогу досягати мети досудового розслідування шляхом послідовного виконання поставлених тактичних завдань.

А. Нічефоро стояв у витоків криміналістичного мислення, адже рекомендував слідчому на місці події не просто оглядати саме місце, труп або наявні там предмети, а подумки виконувати певні логічні операції (логічний процес), які полягають у збиранні, вивченні, класифікації, визначенні цінності фактів, установленні між ними зв'язків і послідовності з метою з'ясувати картину події.

Позитивним є також те, що А. Нічефоро визначив професійні та психологічні якості особи, яка має реалізовувати його метод, серед яких кмітливість, спостережливість, вміння використовувати логічні прийоми й операції, інтелектуальна розвиненість і наявність досвіду.

Усе викладене вище свідчить про те, що цілісно розроблений науковий метод розслідування злочинів Альфредо Нічефоро став першим вагомим кроком у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування злочинів і теоретичних підвалин сучасної криміналістичної методики.

Crime Investigation: The Scientific Method of Alfredo Niceforo Anatolii Starushkevych

The research purpose is a scientific analysis of the role of crime investigation method developed by A. Niceforo in of forensic science formation about the methods of investigating criminal offenses and forensic methods as a component of modern criminalistics. For achieving the goal, the methods of scientific knowledge are applied: observation, comparison, abstraction, analysis, synthesis, modeling, etc. The construction of A. Niceforo's method involves general scientific methods and techniques (proposing hypotheses, graph method, analysis, synthesis, deduction, induction, analogy), comprehensive approach, systematicity, phasing, knowledge of psychology. The professional and psychological qualities of a person (investigator), which are required for implementation of the analyzed method, are noted: intelligence, observation, the ability to apply logical techniques and operations in practice (induction, deduction, analysis, hypothesizing, etc.), intellectual development, and experience. A. Niceforo's method of putting forward hypotheses successfully borrowed from the fundamental sciences is a prototype of the

modern versioning method (method of putting forward and checking versions). A. Niceforo rejected techniques that could cause any kind of suffering to the subject: sleep deprivation, use of psychotropic drugs and/or moral abuse, interrogation under hypnosis. It is substantiated that the method of investigating crimes according to A. Niceforo became an important step for forensic science formation about the methods of investigating criminal offenses and the theoretical foundations of modern criminalistic methods.

Keywords: cognition method in criminalistics; investigation method, scientific investigation method; investigation of criminal offenses; history of criminalistics; forensic methodology; method of investigation of crimes; hypnosis in criminalistics; versioning method ; Alfredo Niceforo.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Alfredo Niceforo. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Alfredo-Niceforo>.
Averyanova, T. V., Belkin, R. S., Koruhov, Yu. G., Rossinskaya, E. R. (2006). *Kriminalistika* [Criminalistics]: uchebnik / pod red. R. S. Belkina. Moskva [in Russian].

- Belkin, R. S. (2001). *Kurs kriminalistiki* [Criminalistic course]: ucheb. posob. Moskva [in Russian].
- Bertillon, A. (1887). Sur le fonctionnement du service d'identification par les signalements anthropometriques donnée le 22 novembre 1885. *Actes du Congrès pénitentiaire international de Rom. Novembre 1885. Rome. Vol. 1.*
- Bertillon, A. (1890). *La Photographie Judiciaire.* Paris.
- Bertillon, A. (1913). *La Photographie Judiciaire de la prefecture de Police. La Nature.* An. 41. N 2086.
- Bobrov, N. A., Vinberg, A. I., Golunskij, S. A., Gromov, V. I., Zicer, E. U. i dr. (1935). *Kriminalistika. Kniga 1. Tehnika i taktika rassledovaniya prestuplenij* [Criminalistics. Book 1. Technique and tactics of crime investigation]: uchebnik / pod red. A. Ya. Vyshinskogo. Moskva [in Russian].
- Gernet, M. (1906). *Obshestvennye prichiny prestupnosti. Socialisticheskoe napravlenie v nauke ugovnogo prava* [Social crime causes. Socialist direction in criminal law science]. Moskva [in Russian].
- Glazyrin, F. V. (1973). *Izuchenie lichnosti obvinyaemogo i taktika sledstvennyh deystvij* [Study of culprit personality of and the tactics of investigative actions]: ucheb. posob. Sverdlovsk [in Russian].
- Golunskij, S. A. (1938). *Planirovanie rassledovaniya* [Investigation Planning] / Bobrov N. A., Vinberg A. I., Golunskij S. A., Gromov V. I., Zicer E. U. i dr. *Kriminalistika. Tehnika i taktika rassledovaniya prestuplenij* / pod red. A. Ya. Vyshinskogo. Moskva [in Russian].
- Golunskij, S. A., Shaver, B. M. (1939). *Kriminalistika. Metodika rassledovaniya otdelnyh vidov prestuplenij* [Criminalistics. Methods for investigating certain types of crimes] / pod red. A. Ya. Vyshinskogo. Moskva [in Russian].
- Inshakov, S. M. (2000). *Antropologicheskoe napravlenie v kriminologii / Rossijskaya kriminologicheskaya enciklopediya* [Anthropological direction in criminology / Russian criminological encyclopedia] / pod obsh. red. A. I. Dolgovoj. Moskva [in Russian].
- Komaha, V. A., Komaha, V. V. (2007). *Predposylki sozdaniya pervyh otechestvennyh kriminalisticheskikh uchrezhdenij* [Pre-requisites for the creation of first domestic forensic science institutions]. *Voprosy kriminologii, kriminalistiki i sudebnoj ekspertizy.* № 2 (22) [in Russian].
- Kotov, D. P. (1987). *Ustanovlenie sledovatelem obstoyatelstv, imeyushih psihologicheskuyu prirodu* [Establishment of psychological nature circumstances by investigator]. Voronezh [in Russian].
- Lebedev, V. I. (1909). *Iskusstvo raskrytiya prestuplenij. I. Daktiloskopiya (Palcepechatanie). Registraciya i ustanovka lichnosti prestupnikov pri pomoshi ottiskov kozhnyh linij palcev ruk. Daktiloskopicheskij metod v rassledovanii prestuplenij* [Art of crime investigation. Dactyloscopy (Fingerprinting). Registration and identification of criminals using impressions of skin lines of fingers. Fingerprint method in the investigation of crimes]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Niceforo, A. (1907). *La Police et l'Enquête Judiciaire Scientifiques.* Paris.
- Paul, F. (1900). *Handbuch der kriminalistischen Photographie für Beamte der Gerichte, der Staatsanwaltschaften und der Sicherheitsbehörden.* Berlin.
- Petelin, B. Ya. (1979). *Ustanovlenie motiva i celi prestupleniya* [Establishing motive and purpose of crime] / pod red. A. R. Ratnova. Moskva [in Russian].
- Reiss, R. A. (1902). *Die Entwicklung der Photographischen Bromsilbertrockenplatte und die Entwickler. (Encyklopädie der Photographie, Heft 39).* Halle.
- Samojlov, G. A. (1968). *Osnovy kriminalisticheskogo ucheniya o navykah* [Basics of forensic doctrine about skills]: ucheb. posob. / pod red. R. S. Belkina. Moskva [in Russian].
- Shepitko, M. V. (2018). *Nicheforo Alfredo / Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Alfredo Niceforo / Great Ukrainian legal encyclopedia] : u 20 t. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia // redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2018). *Antropolohiia kryminalna / Velyka ukrainska yurydychna*

- entsyklopediia [Anthropology is criminal / Great Ukrainian legal encyclopedia] : u 20 t. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia / redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shmonin, A. V. (2010). *Metodologiya kriminalisticheskoy metodiki* [Methodology of forensic methods]: monografiya. Moskva [in Russian].
- Starushkevych, A. V. (2021). Istorychna periodyzatsiia (istoryko-khronolohichniy aspekt) «metodiv rozsliduvannia» kryminalnykh pravoporushen [Historical periodization (historical and chronological aspect) of investigation methods of criminal offenses]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 66. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.30 [in Ukrainian].
- Truhachev, V. V. (1990). *Motivaciya kak element kriminalisticheskoy harakteristiki prestupleniya* [Motivation as an element of the forensic crime characteristics]: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. Saratov [in Russian].
- Vejngart, A. (1912). *Ugolovnaya taktika. Rukovodstvo k razsledovaniyu prestuplenij* [Criminal tactics. Guide to criminal investigation] / per. s nem. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Yakimov, I. N. (1929). *Kriminalistika. Ugolovnaya taktika* [Criminalistics. Criminal tactics]. Moskva [in Russian].
- Yarovenko, V. V. (1979). *Dokazyvanie sledovatelem subektivnoy storony ubijstv* [Evidence by investigator of subjective murder side]: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. Sverdlovsk [in Russian].
- Zelinskij, A. F. (1986). *Osoznavaemoe i neosoznavaemoe v prestupnom povedenii* [Conscious and unconscious in criminal behavior]. Harkov [in Russian].

Старушкевич, А., (2023). Розслідування злочинів: науковий метод Альфредо Нічефоро. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 2 (31). С. 121—135. DOI: 10.32353/khrife.2.2023.07.